

ιδανικόν, ὁ πρακτικὸς ἐξ ἐναντίας οὐκ ἰδίδει τὰ τρία αἰτήματα, τῆς ἠθικῆς ἐλευθερίας, τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς καὶ τῆς ὑπάρξεως τοῦ Θεοῦ, τρία πορίσματα ὅντα τῆς ἀρχῆς τῆς ἠθικότητος, δηλ. νόμου τινὸς διὰ τοῦ ὁποῖου ὁ λόγος προσδιορίζει ἀμέσως τὴν θέλησιν.

Ἐὰν δέ τις ἀπορῆ, πῶς εἶναι δυνατόν νὰ συλλάβωμεν ἑκτασιν τοῦ καθαρῶς λόγου κατὰ τὸ πρακτικόν, χωρὶς ἐνταυτῷ καὶ δι' αὐτοῦ τούτου νὰ ἐκτείνωμεν καὶ τὴν γνῶσιν αὐτοῦ κατὰ τὸ θεωρητικόν, ὁ ἡμέτερος φιλόσοφος ἀπαντᾷ ὅτι αἱ τρεῖς ἐννοιαὶ τῆς ἐλευθερίας, τῆς ἀθανασίας καὶ τοῦ Θεοῦ δὲν εἶναι γνώσεις, ἀλλὰ νοήματα ἢ ἐννοιαί, αἵτινες ἀναγκάζουσιν ἡμᾶς νὰ πιστεύσωμεν ὅτι ἀντιστοιχοῦσιν εἰς ἀντικείμενα· καθότι ὁ πρακτικὸς νόμος προστάζει νὰ ἔχωμεν τι ὡς τέλος, τὸ ὁποῖον ἤθελεν εἶναι ἀδύνατον ἀνευ τῆς πραγματοκότητος τῶν τριῶν τούτων θεωρητικῶν ἐννοιῶν. Καὶ ἐπομένως, ἐπειδὴ δὲν γνωρίζομεν τὰ ἀντικείμενα αὐτῶν, δὲν δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ὅτι δι' αὐτῶν ἐξετάσθη ἡ γνῶσις ἡμῶν, ἀλλ' ὅτι ἀντὶ προβληματικῶν ἐγίναν ἀπλῶς ἀποφαντικά. Εἰς μάτην λοιπὸν προσπαθοῦμεν νὰ μορφώσωμεν ἰδέαν τῆς φύσεως τοῦ Θεοῦ, καὶ δυνάμεθα νὰ προκλέσωμεν θερραλέως τοὺς ὑποτιθεμένους φυσικοὺς θεολόγους νὰ ἀναφέρωσιν ἐν μόνον προσῆν τοῦ Θεοῦ δυνάμενον νὰ μᾶς τὸν γνωστοποιήσῃ. Ἡ τοῦ Θεοῦ ἐννοια δὲν ἀνήκει οὔτε εἰς τὴν φυσικὴν, οὔτε εἰς τὴν μεταφυσικὴν, ἀλλὰ μόνον εἰς τὴν ἠθικὴν· καὶ τοῦτο μόνον δυνάμεθα νὰ ἠξεύρωμεν, ὅτι ὁ ὑπὸ τοῦ πρακτικοῦ λόγου παρεχόμενος ἠθικὸς νόμος ὑποθέτει ἐξ ἀνάγκης ὃν νοητικὸν καὶ βουλευτικόν, αὐτουργὸν τοῦ κόσμου, ἀπειροτέλειον, καὶ ἐπομένως ὃν ὑπέριστατον. Ὅθεν ἢ εἰς τὸν Θεὸν πίστις εἶναι ἀνάγκη τοῦ πρακτικοῦ λόγου, εἶναι καθαρὰ λογικὴ καὶ πρακτικὴ πίστις.

Καὶ ἰδοὺ ἀνορθωθὲν διὰ τῆς κριτικῆς τοῦ πρακτικοῦ λόγου ἐκεῖνο τῆς πρακτικῆς πίστεως τὸ οἰκοδόμημα, τὸ ὁποῖον ἡ κριτικὴ τοῦ θεωρητικοῦ ἐφαίνετο ὅτι εἶχεν ἐξολοθρευθεῖ διὰ παντός.

Ἄς ὑποβάλωμεν εὐλίγας τινὰς πρακτηρήσεις περὶ τοῦ συστήματος τούτου.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ Γ'.

Ἐπίκρισις τοῦ Καντισμοῦ.

Καὶ πρῶτον ἂς πρακτηρήσωμεν ὅτι, ἐὰν ἤμαρτεν ὁ Καρτέσιος ἀρχόμενος ἐκ τῆς ἀμφιβολίας, οὐχ' ἤπτεον ἤμαρτεν ὁ Κάντιος ἀρχό-

μενος ἀπὸ τῆς κριτικῆς· διότι ἡ πρώτη προχῆς τοῦ ἀνθρώπου δὲν εἶναι ἡ ἀμφιβολία καὶ ὁ δισταγμὸς, ἀλλ' ἡ κατάρρασις, καὶ κατάρρασις πρέπει νὰ ἦναι τὸ πρῶτον τῆς φιλοσοφίας θεμελίον. Ἄρ' οὐ δὲ ἤρχισεν ἀπὸ τῆς κριτικῆς ἐμέλεν ἐξ ἀνάγκης νὰ τελειώσῃ εἰς τὸν σκεπτικισμόν, καθότι ἡ κριτικὴ ὑποθέτει ἀρχάς· καὶ ἐὰν θέλωμεν νὰ ἐπικρίνωμεν ἄνευ ἀρχῶν, (τὸ ἑσπῶον εἶναι καὶ ἄταπον καὶ ἀδύνατον, διότι, καὶ ἐν ἀγνοίᾳ ἡμῶν, δυνάμει ἀρχῶν πάντοτε κρίνομεν), τότε τελειόνομεν ὡς ἤρχισαμεν, διότι τὸ μόνον τῆς ἀμφιβολίας προῆν εἶναι ἡ ἀμφιβολία.

Καὶ ἕτερον ἐλάττωμα κοινὸν ἔχει μὲ τὸν Καρτέσιον, ὅτι ἤρχισεν ἀπὸ τῆς μορφῆς τοῦ ὄντος, ἢ, μᾶλλον, ἀπὸ τινος τῶν στοιχείων τῆς μορφῆς τοῦ ἐγώ, τούτέστιν, ἀπὸ τῆς νοήσεως, καὶ ὄχι ἀπὸ τῆς οὐσίας τοῦ ἐγώ ἢ τοῦ λόγου, δηλαδή ἀπὸ τῆς ιδέας τοῦ ὄντος. Τοιοῦτοτρόπως ἡ φιλοσοφία του κατεδικάσθη νὰ μείνῃ παντοτεινῶς ἐντὸς τῶν ὁρίων τοῦ φαινομένου, μὴ δυναμένη νὰ διεισδύσῃ εἰς τὴν ὑπόστασιν, εἰς τὸ νοούμενον, εἰμὴ διὰ τινος ἀσυνεπείας καὶ ἀντιφάσεως.

Ἐκ τούτων δὲ τῶν εἰς Καρτέσιον καὶ Κάντιον κοινῶν ἐλλειμμάτων προῆλθεν ὥστε ἐκ μὲν τοῦ πρώτου ἐπήγαγεν ὁ ἰδανισμὸς τοῦ Μαλεβράγγου καὶ ὁ πανθεισμὸς τοῦ Σπινόζα· ἐκ δὲ τοῦ ἄλλου ὁ ἰδανισμὸς τοῦ Φίχτου καὶ ὁ πανθεισμὸς τοῦ Σχελλίγγου καὶ τοῦ Ἐγέλου.

Ἀρχόμενος λοιπὸν ὁ Κάντιος ἀπὸ τῆς κριτικῆς, καὶ μάλιστα ἀπὸ τῆς κριτικῆς τῆς νοήσεως, εἰς ταύτην μόνην ἠδύνακτο νὰ φθάσῃ τὴν συνέπειαν, ὅτι ἡ νόησις οὐδὲν ἄλλο ἐγγυᾶται εἰμὴ ἑαυτήν.

Τούτου τεθέντος, ἃς ἐξετάσωμεν κατὰ μέρος τὴν διδασκαλίαν του.

α'. Λαμπρὰν καὶ διηνεκὴν δόξαν θέλει ἔχει ὁ Κάντιος, ὅτι διεφώτισε πληρέστατα τὸ ἐκ τῶν προτέρων στοιχείων τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως, ἀποδείξας τὴν ὑπαρξίν του καὶ προσπαθήσας τοὺς γαρχακτῆρα αὐτοῦ νὰ προσδιορίσῃ. Τοιοῦτοτρόπως ὁ αἰσθητισμὸς ἀνεσκευάσθη διὰ παντός, καὶ ἀπεδείχθη ἀνεπαρκής. Ἄλλὰ καὶ εἰς τοῦτο δὲν ὑπῆρξεν οὔτε μόνος, οὔτε πρῶτος· διότι καὶ ὁ Πλάτων καὶ ὁ Ἀριστοτέλης καὶ ὁ Καρτέσιος καὶ ὁ Λεϊβνίτιος καὶ ὁ Μαλεβράγγης, καί, ὡς θέλωμεν ἰδεῖ κατωτέρω, αὐτὸς ὁ Ρεΐδης εἶχον ὑποστηρίξει πρὸ αὐτοῦ τὴν ἀρχήν, ὅτι ὄχι πᾶν τὸ γνωστικόν προσγίνεται διὰ τῶν αἰσθήσεων. Ἄλλ' ὑπερέβη τοὺς προκατόχους του ὡς πρὸς τὸ βάθος καὶ τὴν λεπτότητα τῆς ἀναλύσεως καὶ τὴν ἀκρίβειαν μεθ' ἧς διεχώρισεν ἀπ' ἀλλήλων τὰς ἐπικρατείας τοῦ λόγου καὶ τῆς αἰσθήσεως. Ἐὰν δὲ ἐξ ἴσου νῦδοκίμησεν ὡς πρὸς τὴν ὀρθό-

νητα και ἀλήθειαν τῆς ὀραθητέσεως ταύτης και ὡς πρὸς τὰς συνεπειάς, ἃς ἐξήγαγεν ἐξ αὐτῆς, ταῦτο πρόκειται ἐπὶ τοῦ παρόντος νὰ ἐξετάσωμεν.

β'. Ἄς παραδεχθῶμεν και ἡμεῖς μετ' αὐτοῦ ὅτι, ἐὰν πᾶσα γνώσις ἡμῶν ἀρχεται μετὰ τῆς πείρας, δὲν προκύπτει ὁμῶς ἐκ τούτου ὅτι και ὅλη ἡ γνώσις ἡμῶν πηγάζει και γεννᾶται μόνον ἐκ τῆς πείρας. Ὑπάρχει ἐν ὑμῖν στοιχεῖον τι ἐκ τῶν προτέρων. Ἄλλὰ τὸ στοιχεῖον τοῦτο, τὸ σύνολον τοῦτο τῶν ἐκ τῶν προτέρων ἐννοιῶν, ἀποτελεῖ ἐν ὅλῳ ὁμογενές, ἢ, ἄλλως, ἔχει ὁ λόγος, ὡς εἶπομεν, ἴδιον ὄργανισμόν, τὸν ὁποῖον ὀφείλομεν νὰ καταδείξωμεν, κατὰ τὴν πλήρη ὁλότητα αὐτοῦ και ἀρμονίαν, ἀπ' ἀρχῆς διὰ τινος συνθετικῆς ἐκθέσεως και αὐστηρῆς ἐξαγωγῆς. Ἐκ τούτου, ὁ Κάντιος μετεχειρίσθη τὴν ἀνάλυσιν και παρατηρήσας ὅτι ὁ ἄνθρωπος αἰσθάνεται, νοεῖ, και λογίζεται, και ὁ λογισμὸς του ἀποβλέπει ἢ εἰς τὴν θεωρίαν, ἢ εἰς τὴν πράξιν, ἐπεχείρησε νὰ ζητήσῃ ἐν ἐκάστη τῶν ἐργασιῶν και τῶν δυνάμεων τούτων ποῖον εἶναι τὸ ἐκ τῶν προτέρων στοιχεῖον και ποῖον τὸ ἐκ τῶν ὑστέρων· και οὕτως ἐνόμισεν ὅτι ἡδύνατο διακεκομμένως πῶς γ' ἀνακαλύψῃ τὸν ὄργανισμόν τοῦ λόγου, ὅλον καλλιτέχνης βαθμηδὸν ἀνακαλύπτων εἰς ὅμματα τοῦ θεατοῦ τὴν γραφὴν αὐτοῦ ἢ τὸ ἀγαλμα. Ἄλλ' μέθοδος αὕτη ἐβλάψεν αὐτὸν πολυτρόπως.

γ'. Καὶ πρῶτον, διεχώρισε στοιχεῖα, τὰ ὁποῖα πρέπει νὰ ἦναι, και εἶναι τῶν ὄντων, ἐν τῇ διανοίᾳ συνηνωμένα και ἀχώριστα. Π. γ. ὁ χρόνος και ὁ τόπος δὲν εἶναι οἱ μόναι δύο τύποι τῆς αἰσθητικότητος. Ἐὰν ἀληθεύῃ ὅτι δὲν δυνάμεθα νὰ συλλάβωμεν οὐδὲν αἰσθητὸν χωρὶς νὰ συλλάβωμεν δι' αὐτοῦ τούτου ἀπειρόν τινά χρόνον και τόπον, ἐν οἷς τοῦτο ὑπάρχει, εἶναι ἐπίσης ἀληθές ὅτι δὲν δυνάμεθα εἰμὴ νὰ τὸ συλλάβωμεν ταυτόχρονον ὡς ὑπόστασιν και μορφήν ὁμοῦ συνηνωμένας δι' ἀλύτου δεσμοῦ, ἢ γουν διὰ τινος ἀκαταστρέπτου σχέσεως. Ἡ αἰσθησις, ἀπομεμονωμένη παντὸς ἄλλου στοιχείου, εἶναι τὸ σκοτεινότερον πάντων τῶν στοιχείων τῆς γνώσεως. Ἄλλ' ἅμα ἀντιλαμβάνομεθα τῶν αἰσθητῶν, ἢ αἰσθησις δὲν εἶναι μόνη, διότι μετ' οὐ πολὺ ἐμφαίνει εἰς ἐνέργειαν και ὁ λόγος, και εἰς τὸ γινόμενον τῆς αἰσθήσεως προσθῆται τὴν ἐννοιαν τοῦ τόπου και τοῦ χρόνου, τὰς ἐννοίας; τῆς ὑποστάσεως, τῆς μορφῆς και τῆς σχέσεως, αἰτινες εἶναι τὰ πέντε στοιχεῖα τῆς ιδέας τοῦ ὄντος. Καὶ τῶν ὄντων, μόλις κατανοοῦμεν τὸ σύνολον τῶν ἐντυπώσεων, ὅσας κάμνομεν ἐπὶ τῶν αἰσθήσεών μας; τὰ ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα, μόλις ἀρροφῶμεν ἰδέαν αὐτοῦ, δὲν λέγομεν, αἰσθάνομαι ἕκτασιν, ἢ χροῖμα, ἢ ἀντίστασιν, ἀλλ' αἰσθάνομαί τι, τὸ ὁποῖον ἔχει ἕκτασιν, χροῖμα, μορφήν κτλ.

βλέπω σῶμα, βλέπω δένδρον κτλ. τούτέστι, ἀντιλαμβάνομαι ὄντων διακεκριμένων, ὑπαρχόντων ἐν τόπῳ καὶ χρόνῳ, καὶ ἐξ ὑποστάσεως, μορφῆς καὶ σχέσεως συνισταμένων. Ἡ ἐν ἡμῖν ἰδέα τοῦ ὄντος εἶναι ὁ τύπος παντὸς ὄντος, τὸν ὁποῖον ἀναγκασίως ἀναγνωρίζομεν εἰς πάντα τὰ ὄντα, καὶ τοι ἐκτὸς ἡμῶν, εἶναι τὸ ὑποκειμενικὸν καὶ τυπικὸν στοιχείον, τὸ ὁποῖον συζευγνύει ὁ λόγος μὲ τὴ ἰλικιὸν τὸ ὑπὸ τῶν αἰσθήσεων παρεχόμενον.

δ'. Ἀλλὰ καθὼς, ἐκτὸς τοῦ τόπου καὶ τοῦ χρόνου, εἶρομεν καὶ ἄλλα στοιχεῖα ὑποκειμενικὰ ἐν τῇ αἰσθήσει, ὀφείλομεν ὡσαύτως νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ὁ χρόνος καὶ ὁ τόπος δὲν εἶναι ὑποκειμενικὰ στοιχεῖα μόνης τῆς αἰσθήσεως, ἀλλὰ καὶ πάσης ἄλλης νοητικῆς δυνάμεως. Καὶ ὡς πρὸς τὸν χρόνον, καὶ αὐτὸς ὁ Κάντιος συμφωνεῖ ὅτι εἶναι τύπος ἔχει μόνον τῆς ἐξωτερικῆς, ἀλλὰ καὶ τῆς ἐσωτερικῆς αἰσθήσεως, καὶ μάλιστα δισχυρίζεται ὅτι, δυνάμει τῆς διττῆς ταύτης σχέσεως, εἶναι ὁ μέσος ὁρος, τὸ σχῆμα δι' οὗ αἰσθητοποιοῦνται αἱ ἐνοιαί, ἤγουν, δι' οὗ αἱ κατηγοροῦσι τοῦ νοῦς ἐφαρμύζονται ἐπὶ τῶν ἐκτὸς ἀντικειμένων. Ἐὰν δὲ τὴν ἐσωτερικὴν ταύτην αἰσθησὶν ἦναι δυνατὸν νὰ ἀφομοιώσωμεν πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν, καὶ πῶς διὰ τῆς ἀφομοιώσεως ταύτης ἐφθασεν ὁ ἡμέτερος φιλόσοφος εἰς τὰ ἔσχατα ὄρια τοῦ σκεπτισμοῦ, τοῦτο ἐπισυλαττόμεθα νὰ ἐξετάσωμεν ἐν καιρῷ τῷ δέοντι. Ἄς σημειώσωμεν ἐν τοσοῦτῳ ὅτι, κατὰ τὸν Κάντιον, ὁ χρόνος δὲν εἶναι τύπος μόνης τῆς αἰσθήσεως. Ἀλλὰ τοῦτ' αὐτὸ ρητέον καὶ περὶ τοῦ τόπου. Τὰ αὔλα ὄντα καὶ τὰ ἰδανικὰ ἀντικείμενα, καὶ τοι μὴ κατέχοντα καὶ μὴ πληροῦντα ὑλικῶς μῦρον τι τοῦ τόπου, εἶναι ὅμως ἐν τῷ τόπῳ· ἡ ψυχὴ μου λ. χ. ὁ νοῦς καὶ αἱ ἰδέαι μου εἶναι ἐν ἐμοὶ καὶ ἔχει ἀλλαγῶν οὐδὲν οὐδενὸς εἶδους ὄν, ἢ πρᾶγμα, ἢ πάθος, ἢ νόημα δυνάμεθα νὰ συλλάβωμεν ἐκτὸς τόπου καὶ χρόνου. Ἀποσπάσας ὁ Κάντιος τὸν τόπον καὶ τὸν χρόνον ἀπὸ τὰ ἄλλα στοιχεῖα τῆς ἰδέας τοῦ ὄντος, καὶ ἀποδοῦς εἰς τὴν αἰσθησὶν μόνον τὰ δύο ταῦτα ὑποκειμενικὰ στοιχεῖα, ἔμελεν ἐξ ἀνάγκης νὰ λάβῃ ἐκ τούτου πρώτην ὄθησιν πρὸς τὸν σκεπτικισμόν. Καὶ τῶντι τί ἄλλο δύνανται νὰ ἦναι ὁ τόπος καὶ ὁ χρόνος, ἅμα ἀποχωρισθῶσι τῶν ἄλλων τῆς ἰδέας τοῦ ὄντος στοιχείων, εἰμὴ ἀπλοὶ τύποι τῆς αἰσθήσεως, μόνον ὑποκειμενικοί, οὐδεμίαν ἔχοντες ἀντικειμενικὴν ὑπαρξιν; Ἐὰν δὲ ἐξ ἐναντίας, τοὺς θεωρήσωμεν ὡς στοιχεῖα τῆς τοῦ ὄντος καὶ παντὸς ὄντος ἰδέας, καὶ ἀναγνωρίσωμεν ὅτι ὁμοῦ μὲ τὸ ἐγὼ ἀποκαλύπτεται καὶ τὸ οἶα ἐγὼ, ἔχει διὰ συλλογισμοῦ, ἀλλὰ δι' ἀπλῆς ἐνοράσεως, διὰ τινος ἀμέσου καὶ πρώτης ἀντιλήψεως, ὁ χρόνος καὶ ὁ τόπος καὶ πάντα τὰ ἄλλα στοιχεῖα τοῦ ὄντος ἀποκτῶσι δι' αὐτοῦ τούτου ἀντικειμενικὴν πραγματικότητά.

ε'. Διττῶς λοιπὸν ἡμαρτεν ὁ ἡμέτερος φιλόσοφος· α'. ἀποδοῦς εἰς τὴν αἰσθησιν ὡς μόνον ὑποκειμενικὰ στοιχεῖα τὸν χρόνον καὶ τὸν τόπον, ἐν ᾧ καὶ ἄλλα αἰσθητὰ ὑπάρχουσι· β'. ὑπολαβὼν τὸν χρόνον καὶ τὸν τόπον ὡς ὑποκειμενικὰ στοιχεῖα μόνῃ· τῆς αἰσθήσεως, ἐν ᾧ ὄχι μόνον ταύτης· ἀλλὰ καὶ πασῶν τῶν νοητικῶν μας δυνάμεων, καὶ ἐπομένως πάσης γνώσεως εἶναι στοιχεῖα. Ἐὰ ὑποκειμενικὰ στοιχεῖα τοῦ νοῦς καὶ τοῦ λόγου ἄρα δὲν εἶναι μόνον αἱ κατηγορίαι· διότι ὁ λόγος, συνιστάμενος ἐκ τῆς ἰδέας καὶ ἐκ τῶν τριῶν ἀρχῶν τοῦ ὄντος, φωταγωγεῖ καὶ διευθύνει καὶ τὸν νοῦν καὶ τὴν αἰσθησιν, καὶ ὄλην τὴν γνωστικὴν μας δύναμιν. Ἡ δὲ περὶ τῶν κατηγοριῶν τοῦ νοῦς Καντιανὴ θεωρία εἶναι καὶ αὕτη ἐπιδεικτικὴ πολλῶν παρατηρήσεων.

γ'. Καὶ πρῶτον συνέχεεν, ὡς εἶναι πρόδηλον, τοὺς τύπους τῆς κρίσεως· με' αὐτὴν τὴν πράξιν τοῦ κρίνοντος· καὶ θεωρῶν πᾶσαν κρίσιν καὶ πᾶσαν κατάφασιν ὡς τύπον τοῦ νοῦς ἰδιαιτέρον, ἀτομικὸν, ὑποκειμενικόν, σχετικὸν καὶ οὐδὲν ἔχοντα ἀντικειμενικὸν καὶ γενικόν, ἔτι μᾶλλον περιεπλέχθη εἰς τοῦ σκεπτισμοῦ τὸν λαβύρινθον. Εἰς καὶ μόνος εἶναι ὁ τύπος τῆς κρίσεως, καὶ αὐτὴ ἡ κρίσις ἢ ἡ πράξις τοῦ κρίνειν, καὶ τοι' ὑπὸ δικφόρους ὄψεις φανερωμένη, εἶναι ἐπίσης μία καὶ μόνῃ· διότι πᾶσα κρίσις δὲν εἶναι εἰμὴ ἔκφρασις σχέσεως μεταξὺ δύο ὄρων, ἢ πρότασις· καὶ οὗτος εἶναι πασῶν τῶν κρίσεων ὁ τύπος. Τοῦτον δὲ τὸν καθολικὸν καὶ ἀναγκαῖον πάσης κρίσεως τύπον εὐρίσκομεν ἐν τῇ ἰδέᾳ τοῦ ὄντος, διότι, τεθέντων τῶν πέντε αὐτῆς στοιχείων καὶ τῶν ἀμοιβαίων αὐτῶν σχέσεων, καὶ πασῶν τῶν δυνατῶν κρίσεων, εἶναι ἀδύνατον νὰ ἐπινοήσῃ τις κρίσιν μὴ ἐκφράζουσαν σχέσιν ἢ μεταξὺ ὄντων, ἢ μεταξὺ ὑποστάσεων καὶ μορφῆς, ἢ μεταξὺ μορφῶν, ἢ μεταξὺ ὑποστάσεων, ἢ μεταξὺ ὄντος καὶ χρόνου, ἢ μεταξὺ ὄντος καὶ τόπου, κτλ. Πάντες οἱ ὄροι καὶ πᾶσαι αἱ δυνατὰι σχέσεις πάσης δυνατῆς κρίσεως ἀνάγονται εἰς τὰ πέντε στοιχεῖα τῆς ἰδέας τοῦ ὄντος, καὶ τοὺς δυνατοὺς αὐτῶν συνδυασμούς. Ἐν τῇ ἰδέᾳ τοῦ ὄντος, ἣτις εἶναι τὸ θεμελιώδες στοιχεῖον τοῦ λόγου, ἔχομεν τὸν θεμελιώδη τύπον ἀπάντων τῶν ὄντων καὶ πασῶν τῶν κρίσεων. Καὶ οὕτως ἐκδηλοῦται εἰς τί ὑφίσταται ἢ τοῦ ἐνδιαθέτου καὶ προφορικοῦ λόγου ταυτότης, καὶ πόσον εἶναι ἀξιόθαύμαστος ἢ φιλοσοφικὴ ἀκρίβεια τῆς ἡμέτερας· διχλέκτου διὰ μᾶς καὶ τῆς αὐτῆς λέξεως δηλούσης καὶ τὸν ἐσωτερικὸν καὶ τὸν ἐξωτερικὸν λόγον, ὅστις, ἐκ προτάσεων συγκείμενος, εἰκονίζει πιστῶς τὸν ἐσωτερικόν, συνιστάμενον ἐκ κρίσεων, καὶ ἐν τῇ ἰδέᾳ τοῦ ὄντος ἐμφανιζόμενον πασῶν τῶν προτάσεων καὶ κρίσεων τὸν καθολικὸν καὶ ἀπαράιτητον τύπον. Ἡ δὲ πράξις τοῦ κρίνειν, ὅπως δὴ ποτε δηλωθῆ, εἶναι

πάντοτε κατάφασκις, διότι καὶ ἡ ἀπόφασις καὶ ἡ ἀμφιβολία εἶναι καὶ αὐταὶ οὐσιωδῶς καταφάσεις. Προσδιορίζων τὰς κατηγορίας αὐτοῦ, εἶδομεν ὅτι ὁ Καντίος ἀπέβλεπεν εἰς τὰ τέσσαρα στοιχεῖα τῆς κρίσεως, τοῦ ἔστιν, εἰς τὸ ὑποκείμενον, εἰς τὸ κατηγορούμενον, εἰς τὴν πρὸς ἄλληλα, καὶ εἰς τὴν μεταξὺ τοῦ κρίνοντος καὶ τῆς κρίσεως σχέσιν. Εἰς δὲ τὸν μετὰ προσοχῆς παρατηρούντα γίνεται δῆλον, ὅτι αἱ τρεῖς τελευταῖαι κατηγορίαι, ἢ τοῦ κατηγορουμένου, ἢ τῆς σχέσεως μεταξὺ τῶν δύο ἄρων, καὶ ἢ τῆς σχέσεως μεταξὺ κρίσεως καὶ κρίνοντος ἀνάγονται εὐκόλως εἰς τὴν κατάφασιν, εἰς τὴν ἀπόφασιν καὶ εἰς τὴν ἀμφιβολίαν, καὶ ὅτι εἰς τὰς τρεῖς ταύτας πράξεις ἀνάγονται τὰ ἑννέα εἶδη τῶν κρίσεων τὰ ἐκ τῶν τριῶν κατηγοριῶν ἐκπηγάζοντα. Τῶντι αἱ καταφατικαὶ τῆς β'. αἱ κατηγορητικαὶ τῆς γ'. αἱ ἀποφατικαὶ καὶ αἱ ἀποδεικτικαὶ τῆς δ'. ἀνάγονται ὅλαι εἰς τὴν κατάφασιν· αἱ ἀποφατικαὶ τῆς β', ἀνάγονται εἰς τὴν ἀπόφασιν, καὶ αἱ περιοριστικαὶ τῆς β', αἱ ὑποθετικαὶ καὶ αἱ διαζευκτικαὶ τῆς γ', καὶ αἱ προβληματικαὶ τῆς δ'. ἀνάγονται εἰς τὴν ἀμφιβολίαν. Καὶ ἐπ' ἀληθείας, παρὰ τὴν κατάφασιν, τὴν ἀπόφασιν καὶ τὴν ἀμφιβολίαν, τετάρτη ἄλλη κατάστασις τῆς διανοίας δὲν εἶναι δυνατὴ ἢ ἐάν δὲ αἱ τρεῖς αὐταὶ ἦναι πᾶσαι αἱ δυνατὰ καταστάσεις τοῦ νοῦ μας, τριῶν εἰδῶν πρέπει εἰς ἀνάγκης νὰ ἦναι καὶ αἱ πράξεις τῆς κρίσεως, καὶ ἐάν οἱ τρεῖς τελευταῖοι τύποι τοῦ Καντίου δὲν ἦναι, ὡς εἴπομεν, τύποι τῆς κρίσεως, ἀλλ' αὐτὴ ἡ πράξις τοῦ κρίνειν, φανερόν ὅτι εἰς τὰς προειρημένους τρεῖς τάξεις ἀνάγονται αἱ ἑννέα κρίσεις· αἱ ἀπὸ τοὺς τρεῖς τύπους παραγόμεναι. Ὑπολείπεται ὁ πρῶτος τύπος ὁ ἀναφερόμενος εἰς τὸ ὑποκείμενον τῆς κρίσεως, ἢ ὁ τοῦ ποσοῦ, ὅστις, προσδιορίζων τὴν ἔκτασιν τοῦ ὑποκειμένου, μᾶς δίδει τρία εἶδη κρίσεων, τὰς ἐνικάς, τὰς μερικὰς καὶ τὰς γενικάς. Ἀλλὰ δὲν εἶναι δύσκολον νὰ κα ἀνοήσωμεν, ὅτι αἱ κρίσεις αὐταὶ πηγάζουσιν ὅλαι ἀπὸ τὴν ἔννοιαν τῆς ἐνότητος ἢ τῆς μονάδος, ἥτις, καθὼς θέλομεν ἰδεῖ ἐν οἰκείῳ τόπῳ γεννᾶται καὶ αὐτὴ ἀπὸ τὴν ἰδέαν τοῦ ὄντος, διότι εἶναι εἰς ἐκ τῶν χαρακτηρῶν τῆς ἀτομικῆς ἡμῶν ὑποστάσεως. Ἡ δὲ μονάς, ἐπαναλαμβάνομένη, παράγει τὸν ἀριθμὸν δυνάμενον νὰ ἔχη πλείονα ἢ ἐλάσσονα ἔκτασιν.

Ζ'. Εἶδομεν εἰς τί ἀνάγονται οἱ τέσσαρες τύποι τῆς κρίσεως, καὶ τὰ ἐκ τούτων δώδεκα εἶδη τῶν κρίσεων. Τὰς αὐτάς παρὰ ἡρήσεις δυνάμεθα νὰ ἐφαρμόσωμεν καὶ εἰς τὰς δώδεκα κατηγορίας τὰς ἀντιστοιχοῦσα· εἰς τὰ προεκτεθέντα δώδεκα εἶδη αἱ μὲν τρεῖς πρῶται ἀνάγονται εἰς τὴν ἔννοιαν τῆς ἐνότητος ἢ τῆς ὑποστάσεως, αἱ δὲ ἄλλαι ἑννέα ἀνάγονται, ἐάν ὀρθῶς παρατηρήσωμεν, εἰς τὴν κατάφασιν, τὴν ἀπόφασιν, καὶ τὴν ἀμφιβολίαν, καθότι αἱ κατηγορίαι

οὐδὲν ἄλλο εἶναι εἰμὴ ὑποδιαίρεσις τῶν τύπων καὶ ἀφαιρέσεις τῶν κρίσεων· π.χ. τὸ ποσὸν ὑποδιαίρεται εἰς ἐνότητα, πληθὺν καὶ ὀλότητα, αἵτινες εἶναι συγχρόνως ἀφαιρέσεις τῶν ἐνικῶν, μερικῶν καὶ γενικῶν κρίσεων. Τὰ δὲ ποῖόν, καθ' ἣν ἔχει ἐνταῦθα σημασίαν, ὑποδιαίρεται εἰς τὴν πραγματικότητα, τὴν ἀπόφασιν καὶ τὸν περιορισμόν, ἀφαιρέσεις καὶ αὐτὰς τῶν ἀντιστοίχων κρίσεων κτλ. Ἐὰν δὲ ὑπ' ἄλλην ἐποψὴν θεωρήσωμεν αὐτὰς ὁμολ. ὡς πρὸς τὰ ἀντικείμενα, εἰς τὰ ὁποῖα ἀναφέρονται, θέλομεν ἰδεῖ ὅτι ἀντιστοιχοῦσιν εἰς τὴν ἰδέαν τοῦ ὄντος, καὶ αὐτῆς ἐκφράζουσι τὰ στοιχεῖα. Τῶνόντι, αἱ τρεῖς κατηγορίαι τοῦ ποσοῦ, ἦγον ἢ ἐνότης, ἢ πληθὺς καὶ ἢ ὀλότης, ἀνάγονται, ὡς ἤδη παρατηρήσαμεν, εἰς τὴν ὑπόστασιν· αἱ κατηγορίαι τοῦ ποιοῦ ἀνάγονται εἰς τὴν μορφήν ἢ εἰς τὸ προσόν, περὶ οὗ γίνεται ἡ κατάφασις, ἡ ἀπόφασις ἢ ὁ περιορισμός· καὶ αἱ δύο ἄλλαι αἱ τῆς ἀναφορᾶς καὶ τοῦ τρόπου, ἀνάγονται εἰς σχέσεις ἢ μεταξύ ὑποστάσεως καὶ μορφῆς, ἢ μεταξύ ὑποστάσεως, ἢ μεταξύ ὄντων, ἢ μεταξύ κρίσεως καὶ κρίνοντος. Καὶ ἐὰν ἐνθυμηθῶμεν, ὅτι τὰ τρία ταῦτα στοιχεῖα, συνηνωμένα μὲ τὸν χρόνον καὶ τὸν τόπον, συνιστῶσι τὴν πλήρη τοῦ ὄντος ἰδέαν, καὶ ὅτι ὁ Κάντιος ἀποδοῦς τὸν τόπον καὶ τὸν χρόνον ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν αἰσθησὶν δὲν ἠδύνατο ἐπομένως νὰ τοὺς συμπεριλάβῃ εἰς τοὺς τύπους καὶ εἰς τὰς κατηγορίας τοῦ νοός, θέλομεν ἔχει καὶ ἐκ ταύτης τῆς Καντιανῆς ἀπαριθμήσεως νῆαν ἀπόδειξιν ὅτι ἡ ἰδέα τοῦ ὄντος μετὰ τῶν πέντε αὐτῆς στοιχείων παρέχει τὸν τύπον ὅχι μόνον πάντων τῶν ὄντων, ἀλλὰ καὶ πασῶν τῶν κρίσεων, ἢ μόνη οὕσα καθαρὰ καὶ ἐκ τῶν προτέρων ἰδέα, εἰς ἣν πᾶσαι ἀνάγονται.

ἢ. Ἐξετάσωμεν τῶρα τὴν ἐφαρμογὴν τῶν κατηγοριῶν εἰς τὰ ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα. Ὁ χρόνος εἶναι, κατὰ τὸν Κάντιον, τύπος τῆς τε ἐξωτερικῆς καὶ τῆς ἐσωτερικῆς αἰσθήσεως, καὶ καθὼ τοιοῦτος, ὁμολ. καθὼ μετέχων καὶ τοῦ καθαροῦ καὶ ἐκ τῶν προτέρων στοιχείου καὶ τοῦ ἐκ τῶν ὑστέρων καὶ αἰσθητοῦ, εἶναι ὁ μέσος ὄρος, διὰ τοῦ ὁποῖου αἱ κατηγορίαι τοῦ νοός ἐφαρμόζονται εἰς τὰ ἐξωτερικὰ ἀντικείμενα, καὶ ἐπομένως ἐκ τῆς ἰδέας τοῦ χρόνου, συνηνωμένης μὲ τὰς τέσσαρας κατηγορίας, γεννῶνται τέσσαρα σχήματα. Καὶ διὰ μὲν τοῦ πρώτου ἔχομεν τὴν κατὰ διαδοχὴν ἐν τῷ χρόνῳ πρᾶξιν πλειόνων μονάδων ἢ τὸν ἀριθμόν· διὰ τοῦ δευτέρου, τὸ εἶναι καὶ τὸ μὴ εἶναι ἐν τῷ χρόνῳ ἢ τὴν κατάφασιν, τὴν ἀπόφασιν καὶ τὸν περιορισμόν· διὰ δὲ τοῦ τρίτου ἔχομεν τάξιν ἐν τῷ χρόνῳ, καὶ ἐπομένως ὑπόστασιν καὶ συμβεβηκός, αἴτιον καὶ ἀποτέλεσμα, καὶ ἀμοιβαιότητα ἢ ταυτοχρονίαν τῶν ὑποστάσεων ἐν τῷ χρόνῳ· τελευτατον διὰ τοῦ τετάρτου ἔχομεν τρόπον τοῦ εἶνε ἐν τῷ χρόνῳ, ἢ

τὸ πραγματικόν, τὸ δυνατόν καὶ τὸ ἀναγκαῖον. Σημειοῦντες καὶ ἐνταῦθα τὴν συνήθη σύγχυσιν τῶν τύπων τῆς κρίσεως μὲ αὐτὴν τὴν πράξιν τοῦ κρίνειν, θέλομεν παρατηρήσει προσέτι ὅτι ἡ ὑπὸ Καντίου καλουμένη ἐσωτερικὴ αἰσθησις οὐδὲν ἔχει κοινὸν πρὸς τὴν ἐξωτερικὴν, καὶ περὶ τούτου οὔτε χρειάζομεθα ἄλλην ἀπόδειξιν πλὴν τῆς ψυχολογικῆς παρατηρήσεως· διότι ἕκαστος δύναται ἐξ ἰδίας πείρας νὰ βεβαιωθῇ ὅτι ἡ συνείδησις, φερ' εἰπεῖν, τῆς μνήμης, τῆς θελήσεως, πασῶν τῶν νοητικῶν καὶ ἠθικῶν ἐργασιῶν καὶ πάντων τῶν ἐντὸς ἡμῶν φαινομένων, διαφέρει τὰ μέγιστα ἀπὸ τὴν αἰσθησιν τοῦ ψυχροῦ καὶ τοῦ θερμοῦ, τῆς ἀντιστάσεως, τῆς σκληρότητος, τῆς λειότητος, καὶ τῶν ἄλλων ποιότητων, τῶν ὁποίων ἀντιλαμβανόμεθα διὰ τῶν αἰσθητηρίων ὥστε ἡ συνείδησις μὴ οὖσα τῆς αὐτῆς ἀλλὰ πάντῃ ἄλλῃ φύσεως, οὐδὲν κοινὸν ἔχει πρὸς τὴν αἰσθησιν, καὶ ἐπομένως αἱ λέξεις ἐσωτερικῆς αἰσθησις εἶναι μεταφορὰ στηριζομένη ἐπὶ ψευδοῦς ἀναλογίας οὐδεμίαν ἔχουσα φιλοσοφικὴν ἀκρίβειαν Ἄφ' ἑτέρου δὲ ὁ τόπος εἶναι οὐχ' ἦττον τοῦ χρόνου ἀναγκαῖος πρὸς σύλληψιν παντὸς νοητοῦ καθὼς καὶ παντὸς αἰσθητοῦ, καθότι ἀμφοτέρω εἶναι ἀχώριστα καὶ ἀπαραίτητα στοιχεῖα τῆς μιᾶς καὶ μόνης ἐκ τῶν προτέρων ιδέας, τῆς τοῦ ὄντος, τὴν ὁποῖαν, ἐὰν θέλωμεν νὰ ἐφαρμόσωμεν ἐπὶ τῶν ἐκτός, οὐδεμίαν ἔχομεν ἀνάγκην τοῦ σχηματισμοῦ τούτου. Πόσον δὲ εἶναι οὗτος ἀυθαίρετος, τὸ γνωρίζομεν ἅμα σκεφθῶμεν ὅτι οὐδὲν τῶν τεσσάρων σχημάτων δύναμεθα νὰ μορφώσωμεν διὰ μόνου τοῦ χρόνου, ἀποσπασθέντος ἀπὸ τὰ ἄλλα τοῦ ὄντος στοιχεῖα. Π.χ. τὸ πρῶτον σχῆμα, ἐκτός τοῦ χρόνου, ἀπαιτεῖ καὶ τινὰ σχέσιν τὸ δεύτερον, ἐκτός τῆς σχέσεως, ἀπαιτεῖ καὶ ὑπόστασιν καὶ μορφήν, καὶ οὕτω καθεξῆς. Ὅθεν καὶ κατὰ τοῦτο εἶναι πάντῃ ἀυθαίρετος, ἰδανικός, καὶ μάλιστα ἐναντίος εἰς τὴν πραγματικὴν φύσιν τῶν νοητικῶν ἐργασιῶν μας.

θ'. Καθ' ὅσον δὲ ἀφορᾷ τὰς ἀρχάς, δεῖ πηγάζουσιν ἐκ τοῦ σχηματισμοῦ τούτου, θέλομεν παρατηρήσει, ὡς πρὸς τὰς ἐκ τῆς πρώτης κατηγορίας, ὅτι τὸ διακεκριμένον ποσόν, ἢ ὁ ἀριθμὸς καὶ τὸ συνεχές, ἢ ἡ ἑκτάσις, εἶναι τῶντι τὰ ἀντικείμενα τῆς μαθηματικῆς· ἀλλὰ δὲν δύναμεθα νὰ θεωρήσωμεν οὔτε ὡς μαθηματικὴν ἀρχὴν οὔτε ὡς ἀρχὴν ἐν γένει τὴν ἀπόφασιν ὅτι πᾶσαι αἱ ἐνοράσεις εἶναι μεγέθη κατ' ἑκτάσιν. Τοῦτο εἶναι γινόμενον καὶ ὄχι ἀρχὴ καὶ τεθέντος τούτου, δὲν δύναμεθα νὰ στηρίζομεν συλλογισμόν ἐπ' αὐτοῦ εἰμὴ διὰ τῆς ἀρχῆς τῆς ταυτότητος. Τὰ μαθηματικὰ ἐπερείδονται ὅλα ἐπὶ τῶν καθαρῶν ιδεῶν τοῦ ἀριθμοῦ καὶ τῆς ἐκτάσεως ἢ τοῦ τόπου, καὶ αἱ ἀρχαὶ αὐτῶν, ἀναπόδεικτοι νομιζόμεναι, ἀνάγονται, ὡς θέλομεν ἰδεῖ ἐν καιρῷ, εἰς ὀρισμοὺς ἢ εἰς προτάσεις ταυτοσημοὺς (pro-

positions identiques). Καὶ ταῦτα μὲν περὶ τῶν ἀξιωματίων τῆς δράσεως.—Περὶ δὲ τῶν προλήψεων τῆς πείρας, ἀποροῦμεν πῶς δύναται: νὰ ὀνομασθῇ μαθηματικὴ ἀρχὴ ἢ ἀπόφρασις: ὅτι τὸ πραγματικὸν πασῶν τῶν ἐμφανίσεων τὸ συνιστῶν τὰ ἀντικείμενα τῶν αἰσθήσεων ἔχει μέγεθος κατ' ἐπίτασιν, ἢ λ. βαθμὸν τινα ὑπάρξεως. Παρεκτός τοῦ ὅτι γίνεται εἰς τὴν ἀνωτέρω πρότασιν κατάχρησις τῶν λέξεων μέγεθος κατ' ἐπίτασιν, αἰτίνας λαμβάνονται: ὡς ἰσοδυναμοῦσαι μὲ βαθμὸν πραγματικότητος, παρατηροῦμεν ὅτι οὐδὲ τοῦτο εἶναι ἀρχή, ἀλλὰ γινόμενον, ἐπὶ τοῦ ὁποίου οὐδεμία ἄλλη ἀρχὴ δύναται. νὰ ἐφαρμοσθῇ πλὴν τῆς λογικῆς. Ἐὰν δὲ καὶ τὸ γινόμενον τοῦτο θέλωμεν νὰ προβιβάζωμεν εἰς βαθμὸν ἀρχῆς, εἰς οὐδεμίαν ἄλλην δύναται συγχρόνως νὰ μὴ ἦναι, τοῦτέστιν, εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς ταυτότητος. Ἄς σημειώσωμεν δὲ ἐν παρόδῳ πόσον εἶναι ἀξιοθαύμαστον ὅτι ὁ Κάντιος καὶ τοι προφανῶς, ἐξαγαγὼν τὰς κατηγορίας τοῦ ἐκ τῶν τύπων τῆς λογικῆς, ἠμέλησεν ὅμως τὴν ἀρχὴν τῆς ταυτότητος, ἣτις εἶναι ὅλης τῆς λογικῆς τὸ θεμέλιον. Καὶ εἰάν αἱ μαθηματικαὶ ἀλήθειαι συνταυτίζονται μὲ τοὺς νόμους τῆς διανοίας καὶ ἔχουσι δι' αὐτὸ τοῦτο ἀπλυτον καὶ καθολικὴν βεβαιότητα, τοῦτο συμβαίνει ὄχι διότι αἱ ἀρχαὶ αὐτῶν πηγάζουσιν ἐκ τῆς εἰς τὰ αἰσθητὰ ἀντικείμενα ἐφαρμογῆς τῶν κατηγοριῶν καὶ τοῦ ποσοῦ καὶ τοῦ ποσοῦ, ἀλλὰ διότι στρέφονται περὶ τὰς καθαρὰς ἰδέας τοῦ λόγου, καὶ προβαίνουσι διὰ τῆς ἀναμαρτήτου μεθόδου τῆς καθαρᾶς λογικῆς.—Ἡ δὲ ἐφαρμογὴ τῆς τρίτης κατηγορίας γεννᾷ καὶ αὐτὴ ἀρχὴν τινα ὑποδιχορουμενὴν εἰς ἄλλας τρεῖς ἀντιστοιχοῦσας εἰς τὰς τρεῖς ἰδέας τοῦ σχήματος. Εἶναι δὲ αὗται ἡ ἀρχὴ τῆς διαμονῆς: τῆς ὑποστάσεως, ἡ ἀρχὴ τῆς αἰτιότητος, καὶ ἡ ἀρχὴ τῆς πρὸς ἀλλήλας καθολικῆς τῶν ὑποστάσεων ἐνεργείας. Ἄλλ' αὗται αἱ ὑπ' αὐτοῦ καλούμεναι ἀναλογίαι τῆς πείρας εἰς τί ἀνάγονται; Ἡ μὲν πρώτη δὲν εἶναι ἀρχή, ἀλλ' ὀρισμὸς τῆς ὑποστάσεως καὶ τοῦ συμβεβηκότος, πηγάζων ἐκ τῆς ἰδέας τοῦ ὄντος: καὶ εἰάν τις θελήσῃ νὰ δώσῃ εἰς αὐτὸν τύπον ἀρχῆς, οὐδὲν ἄλλο δύναται νὰ ἐκφράσῃ δι' αὐτοῦ εἰμὴ ὅτι πᾶν ὅ,τι εἶναι, εἶναι: ὑπόστασις καὶ συμβεβηκός, ὅπερ ἰσοδυναμεῖ μὲ πᾶν ὅ,τι εἶναι, εἶναι. Ἡ δὲ δευτέρα εἶναι ἡ ἀρχὴ τῆς αἰτιότητος, τὴν ὁποίαν καὶ ἡμεῖς ἀναγνωρίζομεν καὶ ἡ τρίτη εἶναι συνέπεια τῆς ἀρχῆς ταύτης, διότι ἡ καθολικὴ ἀμοιβαιότης πάθους καὶ ἐνεργείας, ὑποθέτει ἀναγκαίαν τινα τάξιν καὶ ἀλληλουχίαν, ἢ σύνδεσμον ἀναγκαῖον αἰτίων καὶ ἀποτελεσμάτων.—Τελευταῖον, αἱ ἐκ τῆς τετάρτης κατηγορίας πηγάζουσαι τρεῖς ἀρχαί, ἢ τοι τὰ τρία αἰτήματα τῆς ἐμπειρικῆς νοήσεως, εἶναι ἀπλοῦ ὀρισμοὶ τοῦ δυνατοῦ, τοῦ πραγματικοῦ, καὶ τοῦ ἀναγκαίου.—Καὶ ἐνταῦθα ἀρμόζει νὰ σημειώσωμεν ὅτι αἱ ἀρχαί, τὰς ὁποίας ὅλοι οἱ

φιλόσοφοι θεωροῦσιν ὡς συνιστώσας τὸν λόγον, ἐξ ἐναντίας θεωροῦνται ὑπὸ τοῦ Καντίου ὡς ἀρχαὶ τοῦ νοῦς. Ἄλλ' ὁ νοῦς εἶναι ἡ δύναμις, ἣτις ἀντιλαμβάνεται τῶν ἀντικειμένων, συνεννοῦσα τὰ διάφορα αὐτῶν στοιχεῖα ὑπὸ τὴν ἐνότητα τῆς ἰδέας τοῦ ὄντος. Ἡ δὲ δύναμις ἡ χορηγοῦσα τὴν ἰδέαν αὐτὴν καὶ θέτουσα τὰς ἀρχάς, διὰ τῶν ὁποίων ἀνακαλύπτομεν τοὺς νόμους τῆς φύσεως, καὶ ἐπὶ τῶν ὁποίων στηρίζομεν πάντα συλλογισμὸν, εἶνε προφανῶς ὁ λόγος. Εἶναι αὕτη ἡ νομοθετικὴ καὶ ἡγεμονικὴ δύναμις ἡ κυριεύουσα, φωτίζουσα καὶ διευθύνουσα καὶ τὴν νοῦν καὶ τὴν αἴσθησιν, καὶ ἣτις, ἐν ᾧ ἐπιβάλλει νόμους εἰς τὴν νόησιν, προσδιορίζει ἐν ταύτῳ τοὺς νόμους τῆς φύσεως. Συνήρησε δὲ καὶ τοῦτο εἰς τὸν σκεπτικισμὸν τοῦ Καντίου καθότι ὁ νοῦς εἶναι ὑποκειμενικός, ἀλλ' ὁ λόγος ὑποκειμενικός καὶ ἀντικειμενικός ἐν ταύτῳ, καθὼ ἀπρόσωπος καὶ καθολικός καὶ ἀπόβροια τῆς ἀπείρου καὶ ὑψίστου διανοίας, ἣτις τὸ πᾶν ἐσχεδίασε καὶ διεκόσμησε. Ποῖον εἶναι, ἐξ ἐναντίας, κατὰ τὸν Κάντιον, τὸ μόνον ἔργον τοῦ λόγου;

1. Ὁ λόγος, ἀναβαίνων πάντοτε ἀπὸ τινος γενικῆς προτάσεως εἰς ἄλλην γενικωτέραν, τείνει πρὸς τὴν ἐνότητα καὶ διὰ μὲν τῆς κατηγορηματικῆς κρίσεως φθάνει εἰς ὑποκείμενον συνταυτιζόμενον μὲ τὸ κατηγορούμενον, ἢ εἰς τὸ ἐγώ· διὰ δὲ τῆς ὑποθετικῆς φθάνει εἰς ἀποτέλεσμα μὴ ὄν ἀποτέλεσμα ἄλλου προγενεστέρου, ἢ εἰς τὸν κόσμον· δ' ἂν δὲ τῆς διαζευκτικῆς φθάνει εἰς τὴν ἀπάλυτον ἐνότητα τῶν ὄρων πάντων τῶν ἀντικειμένων τῆς νοήσεως, ἢ εἰς τὸν Θεόν. Φθάσας δὲ εἰς τὰς τρεῖς ταύτας ἐνότητας, δὲν δύναται νὰ βεβαιώσῃ οὔτε τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς, οὔτε τὴν δημιουργίαν τοῦ κόσμου οὔτε τὴν ὑπαρξίν τοῦ Θεοῦ, ἐπειδὴ αἱ τρεῖς αὗται θέσεις ἐξ ἴσου ὑποστηρίζονται ὡς αἱ ἀντιθέσεις αὐτῶν. Τὸ ἐξαγόμενον τοῦτο δὲν πρέπει νὰ μᾶς ἐκπλήξῃ. Διότι ὡς πρὸς τὸ ἐγώ, ὁ Κάντιος θεωρεῖ τὴν συνειδήσιν ὡς αἴσθησιν ἐσωτερικὴν ὁμοίαν μὲ τὴν ἐξωτερικὴν. Καὶ ἐὰν διὰ τῆς ἐξωτερικῆς δὲν γνωρίζομεν εἰ μὴ τὰς ἐπιφανείας καὶ τὰ φαινόμενα, καὶ οὐδὲν δυνάμεθα νὰ βεβαιώσωμεν περὶ τῆς ὑποστάσεως, διὰ τὸν αὐτὸν λόγον τίποτε δὲν δυνάμεθα νὰ ἀνακαλύψωμεν περὶ τοῦ ἐγώ διὰ τῆς συνειδήσεως· ἀλλὰ τὴν ψευδῆ ταύτην ἀναλογίαν ἡμεῖς ἤδη ἀνεσκευάσαμεν. Εἶπομεν ὅτι ἡ συνειδήσις τῆς νοήσεως καὶ τῶν πράξεων τῆς θελήσεως δὲν ἔχει τίποτε κοινὸν μὲ τὴν αἴσθησιν τοῦ θερμοῦ καὶ τοῦ ψυχροῦ καὶ τῆς ἀντιστάσεως τῶν σωμάτων. Ἴνα δὲ βεβαιωθῶμεν περὶ τῆς ὑπάρξεως τῆς νοητικῆς ταύτης ὑποστάσεως τῆς συνιστώσης τὸ ἐγώ καὶ περὶ τῶν φαινομένων καὶ ἐργασιῶν αὐτῆς, δὲν ἔχομεν χρεῖαν οὐδενὸς συλλογισμοῦ. Εἶναι ταῦτα πάντα γινόμενα τοῦ συνειδότος, ἐναργέστερα καὶ βεβαιότερα τῶν γινόμενων τῆς αἰσθήσεως. Καὶ τὸ νὰ ἀρνούμεθα τὴν ὑπαρξίν αὐτῶν

καὶ τὰς συνεπειάς, αἰτινες ἀμεσῶς καὶ ἀναγκασίως πηγάζουσι ἀπὸ αὐτὰ, διότι πάντα ταῦτα δὲν δυνάμεθα ἄλλως πως νὰ ἀποδείξωμεν, εἶνε τὸ αὐτὸ ὡς ἂν ἤρξομεθα τὴν ἰδίαν ἡμῶν ὑπαρξίν, καὶ νόησιν, καὶ θέλησιν, καὶ αἴσθησιν διὰ τὸν λόγον ὅτι πάντα ταῦτα δὲν ἀποδεικνύονται διὰ τοῦ συλλογισμοῦ. Καὶ τῶντι, ὡς παρατηρεῖ ὁ Κ. Κουσίνοσ, πρόβλημα παράλογον ὡς ἐξ αὐτοῦ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν τίθεται ὅσῳ καὶ ἂν συλλογίζομεθα περὶ αὐτοῦ, δὲν λύεται. Φαίνεται δὲ ὅτι ὁ Κάντιοσ ἠθέλησε νὰ σατυρίσῃ ἑαυτὸν, ἀποκαλῶν παραλογισμοὺς τὰς ἰδέας τῆσ ψυχικῆσ ὑποστάσεωσ, ἐνότητοσ καὶ ταυτότητοσ διότι τὸ νὰ θέλῃ τις νὰ φθάσῃ εἰς τὰς ἰδέας ταύτασ διὰ τοῦ συλλογισμοῦ εἶνε τῶντι ἀληθῆσ παραλογισμόσ.— Καθ' ὅσον δὲ ἀποβλέπει τὰσ περὶ τοῦ κόσμου ἀντινομίασ, δυνάμεθα καὶ περὶ τούτων νὰ κάμωμεν τὴν αὐτὴν παρατήρησιν, ὅτι δηλ. ὅχι ὅλαι δύναται νὰ λυθῶσι διὰ τοῦ συλλογισμοῦ· καθότι ἡ μὲν τῆσ ἀνθρωπίνησ ἐλευθερίασ λ.χ. (ἣτις εἶναι ἡ τρίτη) οὐδέποτε δύναται νὰ ἀρθῇ διὰ τοιοῦτοῦ μέσοῦ, διότι ἡ ἐλευθερία εἶναι καὶ αὐτὴ γινόμενον τῆσ συνειδήσεωσ. Αἱ δὲ ἀφορῶσαι τὰ ἐν τῷ τόπῳ ὅρια τοῦ κόσμου καὶ τὴν ἀρχὴν αὐτοῦ ἐν τῷ χρόνῳ (ἡ πρώτη), καὶ τὸ ἐνδεχόμενον τοῦ κόσμου (ἡ τετάρτη) μένουσι καὶ αὐταὶ ἀνεπίλυτοι, ἅμα ἐξοστρακίσωμεν τὴν ἀρχὴν τῆσ αἰτιότητοσ καὶ τὴν ἀποπέμφωμεν εἰς τὰς ἀρχὰσ τοῦ νοῦσ, μὴ ἀναγνωρίζοντεσ αὐτὴν ὡσ ἀπόλυτον καὶ καθολικὴν τοῦ λόγου ἀρχὴν, ἔχουσαν ἐν αὐτῇ κῦρον καὶ βεβαιότητα. Τελευταῖον ἡ δευτέρα ἀντινομία, καθ' ὅσον μὲν ἀποβλέπει τὰ συνιστῶντα τὸν ὑλικὸν τοῦτον κόσμον σώματα, δὲν εἶναι εἰμὴ ζήτημα φυσικόν, περὶ οὗ ὁ λογισμὸσ δύναται νὰ προβῇ ἐπ' ἀπειρον· καθ' ὅσον δὲ ἀποβλέπει τὰσ νοητικὰσ ὑποστάσεισ δὲν εἶναι δυνατόν νὰ ἀποφασισθῇ τὸ ζήτημα τοῦτο διὰ τοῦ λογισμοῦ, ὁσάκισ οὗτοσ δὲν στηρίζεται ἐπὶ τῶν γινόμενων τῆσ συνειδήσεωσ.

ια'. Τελευταῖον, ὡσ πρὸσ τὴν τρίτην ἐνότητα, εἰς ἣν φθάνει ὁ λόγοσ, ἡ τὸ ἰδανικόν, οὐδὲ τοῦτο, κατὰ τὸν Κάντιον, ἀποδεικνύεται δι' οὐδεμιὰσ τῶν τριῶν ἀποδείξεων ὅσασ πρὸσ τοῦτο συνήθωσ μεταχειρίζονται. Ἄλλὰ περὶ τῆσ πρώτησ τῶν ἀποδείξεων τούτων (τῆσ οὐτολογικῆσ) ἤδη παρατηρήσαμεν, ὅτι ἡ τοῦ ἀπειροῦ ἰδέα δὲν εἶναι ἐμφυτοσ, καὶ ὅτι εἰς τὴν ἐννοιαν τοῦ Θεοῦ δὲν ἀναβαίνομεν εἰμὴ διὰ τῆσ ἀρχῆσ τῆσ αἰτιότητοσ. Εἰσ δὲ τὴν ἀρχὴν ταύτην ἀνάγονται καὶ αἱ δύο ἄλλαι, ἡ τε κοσμολογικὴ καὶ ἡ φυσικοθεολογικὴ· διότι λέγοντεσ, ἐὰν ὁ κόσμοσ ἦναι ἐνδεχόμενοσ, πρέπει νὰ ὑπάρχῃ ὃν ἀναγκαῖον, ἐφαρμόζομεν σιωπηλῶσ τὴν ἀρχὴν τῆσ αἰτιότητοσ. Καὶ τῶντι, ἐνδεχόμενον εἶναι πᾶν ὃ, τι δὲν ἔχει ἐν ἑαυτῷ τὸ αἷτιον τοῦ εἶναι, διὰ τοῦτο δύναται καὶ νὰ μὴ ἦναι. Ἄλλὰ

τὸ μὴ ἔχον ἐν ἑαυτῷ τὸ αἷτιον τοῦ εἶναι, εἶναι ἀποτέλεσμα καὶ ὄχι αἷτιον· ἄρα πρέπει νὰ ὑπάρχη τι αἷτιον. Καὶ ἐπειδὴ δὲν ἤθελεν ὑπάρχει ἀληθῶς αἷτιον, ἔαν, ἀναβαίνοντες ἀφ' ἐνὸς εἰς ἄλλο αἷτιον δὲν εὐρίσκωμεν αἷτιον πρῶτον, φανερόν ἐστι ἡ ἀρχὴ τῆς αἰτιότητος συνεπιφέρει ἐξ ἀνάγκης τὴν ὑπαρξίν αἷτιου πρῶτου ἀπολύτου καὶ ἀναγκαίου. Καὶ ὡς πρὸς τὴν φυσικοθεολογικὴν ἀπόδειξιν, εἶναι ἄρα ἀληθές ὅτι δι' αὐτῆς δὲν φθάνομεν εἰς ποιητικὸν αἷτιον; ἔν καὶ ἡ ἀπόδειξις αὕτη ἀνάγεται εἰς τὴν εὐρετικὴν ἀρχήν, ὡς εἶπομεν πρὸ ὀλίγου, μένει νὰ ἐξετάσωμεν ἐὰν διὰ τοιαύτης ἀρχῆς δυνάμεθα νὰ φθάσωμεν εἰς τι ποιητικὸν αἷτιον. Εὐκόλως δὲ κατανοοῦμεν ὅτι ἡ λέξις αἷτιον οὐδὲν ἄλλο ἐκφράζει εἰμὴ τὴν ἀρχὴν τοῦ εἶναι ἢ τὸ δίδον τὸ εἶναι· ἀλλὰ δίδω τὸ εἶναι οὐδὲν ἄλλο σημαίνει ἢ δημιουργῶ, ποιῶ· ἄρα τὸ κατ' ἐξοχὴν αἷτιον δὲν δύναται νὰ ἦναι εἰμὴ ποιητικόν. Παρατηροῦντες δὲ εἰς τὴν δημιουργίαν ταύτην ἀξιοθαύμαστον τάξιν, ἐπαγομέθα εἰς τὴν νόσιν καὶ τὴν σοφίαν τοῦ αἷτιου καὶ ἐνταῦθα ἔχει δίκαιον ὁ Κάντιος, καθότι ἡ τάξις τοῦ παντός δὲν ἀνακαλύπτει τὸν ποιητὴν ἀλλὰ τὸν ἀρχιτέκτονα καὶ διακοσμητὴν δυνάμει τῆς ἀρχῆς ὅτι αἱ ιδιότητες τοῦ ἀποτελέσματος γνωστοποιοῦσι τὰς ιδιότητας τοῦ αἷτιου. Ἀλλὰ καὶ αὕτη εἶναι ἐφαρμογὴ καὶ συνέπεια τῆς ἀρχῆς τῆς αἰτιότητος, ἥτις, ἄς τὸ ἐπαναλάβωμεν, δι' ἑαυτῆς μόνης ἔχει καὶ τὸ κύρος καὶ τὴν ἐνέργειαν καὶ τὴν ἀπόλυτον κῦτῆς βεβαιότητα.

ιβ'. Ἴδου λοιπὸν ἀπηλλάχθημεν παντός σκεπτισμοῦ. Τὸ ἐγὼ ἀνακαλύπτω ἐν ἑαυτῷ διὰ τῆς συνειδήσεως τὴν ἰδέαν τοῦ ὄντος, ἀνακαλύπτει ἐνταῦθα καὶ τὸ οἶκ ἐγὼ, ἢ τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον. Ἐφαρμόζοντες δὲ εἰς τὸ ἐγὼ καὶ εἰς τὸν κόσμον τὴν ἀρχὴν τῆς αἰτιότητος, ἀποκτῶμεν τὴν βεβαιότητα τῆς τοῦ Θεοῦ ὑπάρξεως. Ἀλλ' ὁ Κάντιος ἀρχόμενος ἀπὸ τῆς αἰσθήσεως καὶ τῆς νοήσεως αἰτίνες εἶναι δύο ὄψεις, δύο μορφαὶ τοῦ ὄντος, καὶ ὄχι ἀπὸ τῆς πλήρους τοῦ ὄντος ἰδέας ἐμελλεν ἐξ ἀνάγκης νὰ πέσῃ εἰς τὸν σκεπτικισμόν καθότι μετὰ τῆς αἰσθήσεως εὗρε συνεζευγμένα ὑποκειμενικὰ στοιχεῖα, ἀλλὰ ὑποκειμενικὰ στοιχεῖα εὗρε συνδεδεμένα μετὰ τοῦ νοός. Ὁθεν, διαμοιράσας τὸ σύνολον τοῦτο τῶν ὑποκειμενικῶν στοιχείων μετὰ τῆς αἰσθήσεως καὶ τοῦ νοός, καὶ περιορίσας τὸ ἔργον τοῦ λόγου εἰς μόνην τὴν τάσιν πρὸς τὴν ἐνότητα, ἀπεστέρησεν αὐτὸν ἐπομένως τοῦ ἐναργοῦς, καθολικοῦ ἀπολύτου καὶ ἀνεξαιρέτου κύρους, ὃ παρέχουσιν εἰς αὐτὸν αἱ ἐξ ὧν συνίσταται ἀρχαί· διὰ τοῦτο μόνον τὸν ἰδανισμόν ἠδύνατο νὰ ὑποστηρίξῃ καὶ τοῦτον ἐξ ἀνάγκης σκεπτικόν· καθότι ἡ μὲν αἰσθησις μᾶς δίδει μόνον τὸ φαινόμενον, ἡ δὲ νόησις μόνον ἐαυτὴν ἀποδεικνύει, καὶ ὁ λόγος, τίποτε δὲν ἀποδεικνύει, διότι αἱ νομι-

ζόμεναι αὐτοῦ ἀρχαὶ δὲν εἶναι, κατ' αὐτόν, εἰμὴ συνέπειαι τῆς ἐφαρμογῆς τῶν κατηγοριῶν τοῦ νόου εἰς τὰς πράξεις τῆς αἰσθήσεως. Τοῦτο δὲ τὸ κενόν, τὸ ὅποσον ἔλαβεν ὡς ἐξαγόμενον τῆς κριτικῆς τοῦ θεωρητικοῦ λόγου, εἶδομεν ὅτι ἐπροσπάθησε νὰ πληρώσῃ διὰ τῆς κριτικῆς τοῦ πρακτικοῦ. Ἄς καθυποβάλωμεν καὶ περὶ τῆς δευτέρας ταύτης κριτικῆς ὀλίγας παρατηρήσεις.

ιγ'. Καὶ πρῶτον ἄς σημειώσωμεν ὅτι σύμφωνος πρὸς τὸν Ἀριστοτέλην, ὅστις διέστειλε καὶ αὐτὸς τὸν θεωρητικὸν λόγον τοῦ πρακτικοῦ, δὲν θεωρεῖ ὁ Κάντιος τὴν πρακτικὴν ὡς δύναμιν διάφορον καὶ διακεκριμένην τοῦ θεωρητικοῦ, ἀλλ' ὡς δ' ἀφορὸν τινὰ ἐφαρμογὴν καὶ χρῆσιν μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς δυνάμεως. Τοῦτου δὲ τεθέντος, ἐπ' ἀληθείας οὐδόπως εἶναι καταληπτὸν πῶς ἡ θεωρητικὴ χρῆσις τοῦ λόγου τίποτε βέβαιον δὲν δύναται νὰ μᾶς δώσῃ, ἐν ᾧ ἐκ τῆς πρακτικῆς αὐτοῦ χρήσεως ἔχομεν ἐξ ἐναντίας τὴν βεβαιότητα τοῦ κατηγορητικοῦ προστάγματος, ἢ τοῦ ἠθικοῦ νόμου· διότι οὐδεὶς ἀποχρῶν λόγος ὑπάρχει, δυνάμει τοῦ ὁποῖου μία μόνη τῶν ἀρχῶν τοῦ λόγου νὰ ἔχῃ κῦρος κατ' ἐξαιρέσειν πασῶν τῶν ἄλλων. Ἄλλ' ἡ ἀντιφασίς αὕτη ἦτο ἀναπόφευκτος, ἀφ' οὗ ὁ λόγος δὲν ἐθεωρεῖτο ὑπὸ τοῦ Καντίου εἰμὴ ὡς τάσις πρὸς τὴν ἐνότητα καὶ ὄχι ὡς ἡ δύναμις ἢ θέτουσα τὰς ἀρχάς. Ἀφ' ἑτέρου δὲ τὸ νὰ ἀφαιρέσωμεν ἀπὸ τὸν λόγον οἰονδήποτε κῦρος συνεπφέρει τὴν καταστροφὴν τῶν θεμελιῶν τῆς ἠθικῆς καὶ τοῦ δικαίου, καὶ ὁ Κάντιος ἐδίσταζεν ἐνώπιον τοιαύτης συνεπείας τοῦ συστήματός του. Δὲν ἐδυνήθη νὰ μὴ ἀναγνωρίσῃ ὅτι τὸ ἀνγκαιὸν καὶ ἀπόλυτον εἶνε οἱ δύο χαρακτῆρες τοῦ ἠθικοῦ νόμου, καὶ ὅτι ἄνευ τούτου ὁ πνευματικὸς βίος τῆς ἀνθρωπότητος εἶνε ἀνεξήγητος. Μὴ θέλων δὲ ν' ἀφήσῃ εἰς τὸν ἀνθρώπινον λόγον οὔτε ταύτην μόνην τὴν ἀρχήν, οὐδὲ τὴν λέξιν ἀρχήν μετεχειρίσθη, ἀλλ' ἀνεγνώρισεν ὡς ἀπλοῦν γινόμενον τὴν ἐν τῷ λόγῳ ὑπάρξιν τοῦ κατηγορητικοῦ προστάγματος. Τοῦτου δὲ τεθέντος, μεθ' ὧν ἔχει χαρακτῆρων ἀνάγκης καὶ καθολικότητος, ὁ τύπος τοῦ ἐν αὐτῷ περιεχομένου πρέπει ἐξ ἀνάγκης νὰ ἦναι ἀναγκαῖος καὶ καθολικὸς ὡς τὸ περιέχον· ὅθεν τὸ κράττε εἰς τρόπον ὥστε τὸ δόγμα τῆς θελήσεώς σου νὰ ἰσχύῃ ὡς ἀρχὴ καθολικῆς νομοθεσίας εἶναι λογικὴ συνέπειαι τῆς ὑπάρξεως καὶ τῆς φύσεως τοῦ προστάγματος τούτου. Ὁρεῖλομεν ὁμῶς νὰ παρατηρήσωμεν ὅτι ἡ ἐφαρμογὴ τῆς περὶ τῆς ὁ λόγος ἀρχῆς ἐμπλέκει τὴν γνῶσιν τῶν τελῶν, ὅτι ἄλλως πῶς ἢ δυνάμεθα νὰ ἀποφασίσωμεν ἐὰν τὸ δεῖνα ἢ δεῖνα δόγμα δύναται ἢ ὄχι νὰ ἰσχύῃ ὡς ἀρχὴ καθολικῆς νομοθεσίας; καὶ ὄχι μόνον ἐμπλέκει τὴν γνῶσιν τῶν τελῶν, ἀλλὰ καὶ τὴν γνῶσιν τῆς ἀρχῆς τῆς τελειότητος χωρὶς τῆς ὁποίας ἡ πραγματοποιήσις τοῦ τέλους δὲν ἀναφαί-

νεταί ὡς ὑποχρεωτική. Ἄρα ἡ ἀρχὴ τῆς τελειότητος, τοῦτέστιν ἡ ἀρχὴ ὅτι πᾶν τὸ ὑπάρχον ἔχει τέλος ἀναγκαῖον πρὸς ὃ τείνει κατ' ἀνάγκην, ἐὰν δὲν ἦται ἐλεύθερον, ἢ πρὸς ὃ ὀφείλει νὰ τείνη, ἐὰν ἦται ἐλεύθερον, εἶναι ἡ ἀληθὴς ἠθικὴ ἀρχή. Καὶ τὸ Καντιανὸν ἀξίωμα ἐπομένως δύναται, μάλιστα πρέπει νὰ μεταβληθῇ εἰς τὸ ἕξῃς· πράττει εἰς τρόπον ὥστε νὰ ἐκπληρώσῃς τὸ τέλος σου συνδυαζόμενον μετὰ τὸ τέλος τῶν ἄλλων ἀνθρώπων καὶ τοῦ κόσμου. Ἴνα δὲ προσδιορίσωμεν τὰ τέλη ταῦτα καὶ ἐκ τούτου διατὰ ἡθικὰ παραγγέλματα, ἢ προστρέχομεν εἰς τὴν ἠθικὴν τοῦ θρησκευόμενου καὶ εἰς τὴν ἀποκάλυψιν, δι' ἧς πιστεύομεν ὅτι ὁ Θεὸς ἐφανέρωσεν ἑαυτὸν εἰς τὸν ἄνθρωπον καὶ ἐγάραξεν εἰς αὐτόν, οὕτως εἶπεν, ἰδ' οὐκ εὐρίσκω τὴν ἐν τῷ βίῳ τούτῳ πορείαν σου, ἢ προστρέχομεν εἰς τὴν μελέτην τοῦ ἀνθρώπου κατὰ τὴν τριπλῆν δὴλώσιν του, τοῦτέστι τὴν νοητικὴν, ἠθικὴν, καὶ αἰσθητικὴν ἐνέργειαν. Ἐπομένως ἔχομεν ἢ τὴν θρησκευτικὴν ἠθικὴν, ἢ τὴν φιλοσοφικὴν. Ἐν ταύτῃ δὲ, ὁρμώμενοι εἴτε ἀπὸ τῆς ἀρχῆς τῆς τελειότητος, εἴτε ἀπὸ τῆς Καντιανῆς, κατορθώνομεν πάντοτε νὰ στηρίξωμεν ἠθικὴν νομοθεσίαν καθολικὴν καὶ ἀπόλυτον. Καθότι τὸ δόγμα τοῦ Καντίου οὐδὲν ἄλλο μᾶς δάσκει εἰμὴ ὅτι ὑπάρχει ἠθικὸς νόμος, εἰς τὸν ὅποιον ὀφείλομεν ἐξ ἀνάγκης νὰ πειθώμεθα· καὶ ὅτι, ἵνα γνωρίσωμεν ἐὰν πράξις τις ἦται ἀγαθὴ, πρέπει νὰ ἐξετάσωμεν ἐὰν δύναται νὰ γενικευθῇ, ὑφουμένη εἰς βαθμὸν καθολικοῦ νόμου. Ἄλλὰ τὸ νὰ λέγωμεν ὅτι ὑπάρχει ἠθικὸς νόμος, εἶναι τὸ αὐτὸ καὶ νὰ διδάσκωμεν ὅτι ὑπάρχει ἠθικὴ τάξις, τοῦτέστι συνδυασμὸς ἀναγκαῖος μέσων καὶ τελῶν· ὥστε καὶ διὰ τῆς Καντιανῆς ἀρχῆς φερόμεθα ἀναγκασίως εἰς τὴν ἀρχὴν τῆς τελειότητος, ἧτις εἶναι ἡ βῆσις τοῦ ἠθικοῦ οἰκοδομήματος.

ιδ'. Περὶ δὲ τῶν τριῶν πορισμάτων τοῦ ἠθικοῦ νόμου θέλομεν εἶπεῖ ἐν βραχυλογίᾳ· ὅτι ἡ ἠθικὴ ἐλευθερία, πρὸ τοῦ νὰ ἦται πόρισμα τοῦ ἠθικοῦ νόμου, εἶναι γινόμενον τῆς συνειδήσεως, τὸ ὅποιον ἐναργέστατα ἀποκαλύπτει εἰς ἡμᾶς ἢ προσεκτικὴ ψυχικὴ παρατήρησις· ἄλλως πῶς ἠδυνάμεθα νὰ βεβαιωθῶμεν περὶ αὐτῆς ὁ ἀσυλλογιστικῆς ἀποδείξεως ἐξαγομένης ἐκ τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἠθικοῦ νόμου; τοῦτο ἠθέλην εἶναι λογικὴ ἀπόδειξις, καί, κατὰ τὸν Καντίον, ἡ λογικὴ ἀπόδειξις δὲν ἀποδεικνύει εἰμὴ ἀφαιρέσειν, ἀδύνατος οὖσα νὰ μᾶς βεβαιώσῃ περὶ τινος πραγματικότητος. Τοῦτ' αὐτὸ ρητέον καὶ περὶ τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς. Εἶναι καὶ αὕτη συνέπεια τῆς ταυτότητος, ἐνότητος, ἀπλότητος καὶ αὐλότητος τῆς ψυχῆς, περὶ ὧν βεβαιούμεθα διὰ τῆς παρατηρήσεως τῶν ἐσωτερικῶν τοῦ ἐγὼ χαρακτήρων, ἢ διὰ τῆς συνειδήσεως. Ἡ λοιπὸν παραδεχόμεθα τὴν ἐνέργειαν τῶν ψυχικῶν φαινομένων καὶ τότε πρέπει νὰ παραδεχθῶμεν καὶ τὰς συνε-

πείας αὐτῶν, ἢ ἀπορρίπτομεν τὴν ἐνέργειαν ταύτην, καὶ τότε ἡ λογικὴ ἀπόδειξις εἶναι ἀδύνατος. Ἐάν δὲ ἐξάγωμεν τὴν ἀπόδειξιν τῆς ἀθανασίας ἀπὸ τῆν ἀναγκαίαν πραγματοποίησιν τοῦ ἠθικοῦ νόμου, ἐπαναλαμβάνομεν ὅτι καὶ αὕτη εἶναι μία ἀντίφασις τοῦ Καντισμοῦ, διότι ἡ ἀπόδειξις αὕτη δὲν εἶναι εἰμὴ ἡ λογικὴ, ἦτις, κατὰ τὸν Κάντιον, ἐπὶ ταιούτων εἶναι ἀχρηστος.—Τελευταῖον, καὶ ἡ ἀπόδειξις τῆς τοῦ Θεοῦ ὑπάρξεως, καθὼς πορίσματος τοῦ ἠθικοῦ νόμου, εἶναι τῆς αὐτῆς φύσεως, καὶ ἀγνοοῦμεν διὰ ποῖον λόγον ἡ ἠθικὴ ἀρχή, ἦτις οὐσιαστικῶς ἄλλο δὲν εἶναι εἰμὴ ἡ ἀρχὴ τῆς τελειότητος, πρέπει νὰ ἔχη ἀντικειμενικὴν ἀξίαν, ἐν ᾧ δὲν ἀποδίδεται εἰς τὰς ἄλλας δύο, τῆς αὐτότητας καὶ τῆς αἰτιότητος. Καὶ αἱ τρεῖς εἶναι ἀρχαὶ τοῦ λόγου, μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς δυνάμεως, καὶ ἡ πρέπει νὰ καταδικάσωμεν τὸ ἀνθρώπινον πνεῦμα εἰς ἀπόλυτον σκεπτικισμόν, ἢ πρέπει νὰ τὰς ἀναγνωρίσωμεν καὶ τὰς τρεῖς ὡς ἀρχὰς ἐμφύτους, οἰκοθεν ἐνκρηγεῖς, βεβαίαις καὶ ἐχούσας ἀπόλυτον καὶ καθολικὴν ἀξίαν. Ἡ ἠθικὴ δὲν δύναται νὰ ἦναι εἰμὴ πόρισμα τῆς μεταφυσικῆς ἢ μᾶλλον τῆς ψυχολογίας.

ιε'. Θέλοντες δὲ τώρα νὰ ἀνακεφαλαιώσωμεν διὰ βραχέων ὅλας τὰς ἀνωτέρω παρατηρήσεις, συμπεραίνομεν·

α'. ὅτι ἡμαρτεν ὁ ἡμέτερος φιλόσοφος διαμελίσας τὰ ὑποκειμενικὰ στοιχεῖα τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως·

β'. ὅτι ἀπέδωκεν εἰς τὴν αἴσθησιν τὸν χρόνον καὶ τὸν τόπον, ἐν ᾧ, καὶ τεθείσης τῆς διαιρέσεώς του, δὲν εἶναι ταῦτα μόνα τὰ ὑποκειμενικὰ στοιχεῖα τῆς αἰσθήσεως, καὶ κατ' οὐδένα τρόπον δυνάμεθα νὰ ἀφομοιώσωμεν τὴν ἐξωτερικὴν αἴσθησιν πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν ἢ πρὸς τὴν συνείδησιν·

γ'. ὅτι περιπλέον τὰ δύο ταῦτα δὲν εἶναι στοιχεῖα μόνης τῆς αἰσθήσεως, ἀλλὰ πᾶσῶν τῶν νοητικῶν τοῦ ἀνθρώπου δυνάμεων·

δ'. ὅτι ἔλαθεν ἐαυτὸν συγχέας τοὺς τύπους τῆς κρίσεως μὲ αὐτὴν τὴν πράξιν τοῦ κρίνειν καὶ δὲν ἔκαμεν ἀκριβῆ ἀναγωγὴν οὔτε τῶν τύπων, οὔτε τῶν πράξεων·

ε'. ὅτι ἡμαρτεν, ὑπολαβὼν τὰς ἀρχὰς τοῦ λόγου ὡς συνεπείας τῆς ἐφαρμογῆς τῶν κατηγοριῶν τοῦ νοῦς εἰς τὰς ὁράσεις τῆς αἰσθήσεως, καὶ θεωρήσας τὸν λόγον ὡς τάσιν πρὸς τὴν ἐνότητα, ὡς δυνάμιν ἐμφαίνουσαν μόνον τὰς τρεῖς ἰδέας τοῦ ἐγῶ, τοῦ κόσμου καὶ τοῦ Θεοῦ, καὶ ὄχι ὡς δυνάμιν συνισταμένην ἐξ ἀπολύτων καὶ καθολικῶν ἀρχῶν.

ς'. ὅτι τὰς ἀρχὰς ταύτας οὔτε ἀπηρίθμησεν ἀκριβῶς, οὔτε ἀνήγγχε προσηκόντως, συγχέας αὐτὰς ποτὲ μὲν μὲ γινόμενα, ποτὲ δὲ μὲ ὀρισμούς ἢ προτάσεις ἀπλῶς ἀποφαντικὰς·

μίαν μόνην ἀρχὴν ἐν τῷ λόγῳ καὶ ἀντιτάξας τὴν πρακτικὴν χρῆσιν αὐτοῦ πρὸς τὴν θεωρητικὴν.

Τοιοῦτος εἶναι ὁ σκεπτικὸς ἰδανισμὸς τοῦ θεμελιωτοῦ τῆς νέας Γερμανικῆς φιλοσοφίας. Ἐκ τούτου ἐπήγαγεν ὡς ἀναπόφευκτος συνέπεια ὅ τε ὑποκειμενικὸς ἰδανισμὸς τοῦ Φίχτου καὶ ὁ ἀπόλυτος ἰδανισμὸς ἢ ὁ πανθεισμὸς τοῦ Σχαλίγγου καὶ τοῦ Ἐγέλου. Ἄλλ' ἡμεῖς δὲν δυνάμεθα νὰ ἐκτανθῶμεν ἐνταῦθα περὶ τῶν συνεπειῶν τοῦ Καντισμοῦ. Ἴσως ὁ ἀμερόληπτος ἱστορικὸς παρατηρήσῃ ποτέ, ὅτι ἡ νέα Γερμανικὴ φιλοσοφία ἀπὸ τοῦ ἰδανισμοῦ ἀρχίσασα εἰς τὸν ἰδανισμὸν ἔμελλε μετὰ μακρὰν καὶ τολμηρὰν πορείαν ἐξ ἀνάγκης νὰ ἐπιστρέψῃ καὶ νὰ τελευτήσῃ, καὶ ὅτι ὁ ἰδανισμὸς τοῦ Καντίου ὑπῆρξεν ὁ αἰθροῦς κύκλος, ἐντὸς τοῦ ὁποίου ἐζήσεν ἄχρι τοῦδε ἡ Γερμανικὴ φιλοσοφία, λαβοῦσα θαυμαστὴν ἀνάπτυξιν ἰδανικὴν, ἀλλὰ μείνας, ὡς πρὸς τὴν ἠθικὴν πρόοδον καὶ τὴν κοινωνικὴν ἐφαρμογὴν, ἀγονος καὶ ἀνεπαρκῆς.

Εἶπομεν ὅτι πρὸ τοῦ Καντίου ὁ κορυφαῖος τῆς Σκωτικῆς Σχολῆς Θωμᾶς ὁ Ρεΐδης προσπέβησε νὰ προσδιορίσῃ τὸ ὑποκειμενικὸν στοιχείον τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως. Ἄς δώσωμεν, κατὰ τὴν ὑπόθεσιν μας, πλήρη ἐκθεσιν τοῦ συστήματός του.

ΚΕΦΑΛΑΙΟΝ ΙΑ'.

Σύστημα τοῦ Ρεΐδου

Ἄντενεργῶν κατὰ τοῦ ἐμπειρισμοῦ τοῦ Λωκίου, ὁ Ρεΐδης πρὸ τοῦ Καντίου ἀνέβη εἰς τὸ ἐκ τῶν προτέρων στοιχείον τῆς ἀνθρωπίνης γνώσεως· ἀλλὰ δυνάμεθα ἐκ προοιμίων νὰ δισχυρισθῶμεν ὅτι δὲν κατώρθωσεν οὔτε ν' ἀποσυνθέσῃ τὸ στοιχείον τοῦτο εἰς ὅλα τὰ ἐξ ὧν συνίσταται μέρη, οὔτε νὰ προσδιορίσῃ ταῦτα ἀκριβῶς, οὔτε νὰ τὰ ἀναγάγῃ καὶ τακτοποιήσῃ κατὰ τὴν φυσικὴν καὶ λογικὴν αὐτῶν τάξιν· ὅθεν αἱ ἀπκριθιμῆσεις αὐτοῦ ἔμειναν ἀόριστοι, συγκεχυμέναι καὶ ἀτελεῖς.

Κύριος σκοπὸς τοῦ Ρεΐδου ὑπῆρξε τὸ νὰ καταπαλεμῆσῃ τὸν σκεπτικισμὸν δι' αὐτῆς τῆς ἐμπειρικῆς μεθόδου, ἐξ ἧς εἶχε γεννηθῆ, τούτέστι, διὰ τῆς παρατηρήσεως καὶ τῆς ἐπαγωγῆς. Πρὸς τοῦτο ἤρχισε τὴν